

FARKAS Jácint

Budapesti Gazdasági Egyetem – Vezetés és Emberi Erőforrás Fejlesztés Tanszék, Budapest
Budapesti Corvinus Egyetem – CIAS Gazdaságtudományi Központ, Budapest
HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
<https://orcid.org/0000-0002-8083-0017>
farkas.jacint@uni-bge.hu

<https://doi.org/10.31287/FT.hu.2024.1.3>

A tanulmány megjelenése: 2024. június 30.

Emberképek az akadálymentesség tükrében

Absztrakt

A tanulmány a különböző kulturális hagyományok emberképeinek részleges bemutatására tesz kísérletet. Bemutatja a nyugati és a buddhista nézőpontokat, hogy rávilágítson az általánosnak nevezett igazságok tarthatatlan mivoltára. Továbbá egy diskurzus alapú oktatási módszert is alkalmazunk, hogy fókuszba tudjuk helyezni az ember akadálygeneráló és akadálymentességre törekvő természetét.

A tanulmány „módszertana” hermeneutikai jellegű, tehát a jelenségek megértésére és értelmezésére törekszik, nem pedig arra, hogy oksági magyarázatokat adjon. A közölt megállapítások a megértés-értelmezés, nem pedig az empirikus bizonyítás célját szolgálják. Mellőzzük a megszokott lineáris vonalvezetést, és nem törekszünk a teljes filozófiai, illetve hermeneutikai „háttérapparátus” bemutatására.

A gyógypedagógiai képzésben ismert és használatos partícipációs pedagógiai gyakorlat jól alkalmazható a filozófiai-bölcséleti jellegű tárgyak oktatásában is, mivel a közös gondolkodás előfeltétele a hallgatók és az oktatók közötti, egymást segítő viszony kialakítása és fejlesztése.

Kulcsszavak: egzisztenciális fogyatékoság, funkcionális fogyatékoság, akadálymentesség, ürességfilozófia, egzisztenciálfilozófia, tudományfilozófia

Images of people in the light of deep accessibility

Abstract

The study attempts to present a partial picture of different cultural traditions. It shows Western and Buddhist perspectives to highlight the untenable nature of truths that are called universal. We also use a discourse-based teaching method to focus on the barrier-generating and barrier-free nature of human beings.

The “methodology” of the study is hermeneutic, it seeks to understand and make sense of phenomena instead of providing causal explanations. The findings are intended for the purpose of understanding and interpretation, not empirical proof. The usual linear line is avoided, and no attempt is made to present the full philosophical or hermeneutical “background”.

The practice of participatory teaching known and used in special education can be applied to teaching philosophy and philosophy-related subjects, since the development of a mutually supportive relationship between students and teachers is a prerequisite for joint thinking.

Keywords: existential disability, functional disability, accessibility, philosophy of emptiness, existential philosophy, philosophy of science

Emberképek az akadálymentesség tükrében

1. Bevezetés

Tanulmányunk rendhagyónak tekinthető, hiszen *Az emberfelfogás dilemmái* című fakultatív filozófiakurzus élményanyagából merít, amit az ELTE ÁJK hallgatói számára hirdettünk meg Karácsony András professzorral a 2022/23-as tanév őszi (2022) félévében.

Célunk egy viszonylag átfogó, ám közel sem teljes emberkép-palettát nyújtani az érdeklődő jogászhallgatók számára, és mindezt a filozófia nagy gondolkodóinak örökségén keresztül.

Karl Jaspers „Mi az ember?” kérdésére igyekeztünk reflektálni. Paradox módon azonban nem a válaszok végtelen sorát igyekeztünk újabbakkal kiegészíteni. Inkább Jaspers filozófiai programja mentén haladva „újabb és újabb” kérdések megfogalmazására akartuk inspirálni egymást és a hallgatókat (Jaspers, 2008). Igyekeztünk hozzájárulni a hermeneutika értelemadó és értelemkereső tevékenységéhez azáltal, hogy a már-már feledésbe merült „diskurzus” jellegű szemináriumvezetési módszert alkalmaztuk a kurzus során.

A látókör bővítésének érdekében a keleti és a nyugati filozófiák, helyesebben fogalmazva filozófiai jellegű világ- és emberértelmezések párhuzamos bemutatásával igyekeztünk a „vagy-vagy” értelmezési módokat feloldani és megmutatni azok fogyatékoságát (Agócs, 2002; Farkas, 2020).

Ehhez szorosan kapcsolódva fókuszáltunk a társadalmiság, a közösségi létezés, valamint az akadálygenerálás és az akadálymentesség közötti viszonyokra.

A későbbiekben látni fogjuk, hogy az emberről alkotott filozófiai konstrukciók egyike sem előbbre való a másikkal, csupán több olyan komponens együttállása vagy éppen hiánya, melyek más és más jellegzetességekre irányítják a figyelmet.

A kurzus végén született hallgatói esszék rávilágítanak arra, hogy az érdeklődő, nyitott szellemiségű hallgatók kreatívan reagálnak az akadálymentesség és az egzisztenciális fogyatékoság gondolatvilágára (Farkas, 2023), amelyek az emberi kreativitás és a folyamatos emberi fejlődés sarokkövei is egyben.

A szociokulturális közeg, amelyben élünk, „természetes” módon meghatározza például a fogyatékosággal élő emberekhez kapcsolt nézeteinket és „percepcióinkat”. A félév során igyekeztünk arra fókuszálni, hogy az emberképek sokszínűsége minél inkább mint hajtóerő tudjon megjelenni, amely az ön- és társas megértés egyik kiindulópontjává tehető. Ez a hierarchia mentes értelmezési keret volt a kurzus egyik szellemi mozgatója.

A kulturális és szociális különbségek filozófiai és vallási jellegű alapmotívumai sikeresen felkeltették a hallgatók érdeklődését. Az eddig természetesnek vett „nyugati jellegű”, általános érvényűnek tekintett civilizációs, kulturális, bölcséleti és nem utolsósorban tudományos „felsőbbrendűség” már az órákon kialakult beszélgetések során is gyakran megkérdőjeleződött.

Hasonló tendencia alakult ki a fogyatékoságok és az akadálymentesítés speciálisnak gondolt én mondott „formáival” kapcsolatban is. Mindezek a legkülönbözőbb formákban visszaköszöntek a hallgatók által készített esszéikben, melyekre vonatkozóan a minimális terjedelmi és formai feltételeken túl nem foglalmaztunk meg további követelményeket.

Nem utolsó sorban megállapítottuk: a diskurzus alapú szemináriumunk rokonítható a fogyatékoságtudomány területén dolgozó oktatók és kutatók által gyakran alkalmazott partícipációs oktatási modellel (Könczei & Hernádi, 2023).

2. Mi, avagy hogyan van az ember?

Kar Jaspers egzisztenciálfilozófiai téziseinek összefoglalása gyanánt *Mi az ember?* címmel jelent meg egy szemelvénygyűjtemény, amely az *ember* meghatározhatatlan és befejezetlen mivoltát taglalja (Jaspers, 2008). Jaspers azon európai filozófusok egyike, aki az egzisztenciális kiteljesedést gyakorlati útként értelmezte, olyan útként, amely mindannyiunk potenciális életcéljaként és lehetőségeként is felfogható.

Azonban az egzisztálásba történő behelyezkedés nem egy örök és visszafordíthatatlan állapot, inkább egy folyamatosan fenntartott, nyitott, befogadó, ön- és világkritikus létezmód is egyben (Jaspers, 2008). Ha a tudatállapot kibillen ebből az egyensúlyi helyzetből, az egzisztenciális, avagy a tudatos létezés aktualitása „át-lép” a lét alapvetően potenciális természetébe, tehát az ember fejlődése megtorpan, ahogy Bergson (2012) fogalmaz: megreked.

Kevésé ismert tény, hogy Jaspers élénken érdeklődött a buddhista ürességfilozófia¹ iránt, és az indiai Nágárdzsuna² mester bölcséletének és gyakorlatának külön fejezetet szentelt könyveinek egyikében (Jaspers, 1975).

Arra a kérdésre, hogy „mik is vagyunk?”, már a mitikus gondolkodás „történelem előtti” korábban is keresték a választ. Majd a filozófia jó része is ezt az egyszerűnek tűnő kérdést igyekezett és igyekszik ma is megválaszolni (Platón, 2005; Epiktétosz, 2014; Harari, 2014).

Megjegyezzük, hogy a hermeneutikai és filozófikus³ jellegű vizsgálódásunk⁴ során a görcső alá vett jelenségek megértésére és értelmezésére törekszünk, nem pedig arra, hogy ok-okozati úton megmagyarázzunk valamit. Ennek megfelelően a közölt adatok (mind a szubjektív, mind az objektív tények) nem az empirikus bizonyítás célját szolgálják. A Jaspers és Heidegger nevéhez köthető bölcséleti alaptézist fogjuk követni a tanulmányunkban, amely nem explicit és tudományosan igazolható válaszok megfogalmazását tűzi ki célul, hanem megvilágító erejű kérdések megfogalmazására törekszik. Az emberről kevés dolog jelenthető ki egyértelműen, de az

1 Ennek lényege, hogy az általunk ismert, illetve megismerhető lét- és létezésstruktúrákban nincs olyan „entitás”, mely ne állna függésben és kapcsolatban egy vagy több másik létezővel. Vagyis egy állandó változásban lévő világban élünk, ahol mi magunk „teremtjük” meg az állandóság és az önállóság formáit. Ekképpen a tudomány és a filozófia sem létezik önmagában.

2 A 2. századi indiai buddhista filozófus a Nálanda kolostoregyetem egykori apátja, az üresség szemléletű „buddhista középút” *filozófiájának* az első mestere.

3 Ami egyrészt utal a meglévő ismeretek felhasználására, azok új kontextusba helyezésére és új kapcsolódási pontok létrejöttére, másrészt pedig a gondolkodás és ezzel szoros összefüggésben a fogalmak újraértelmezésére. Ugyanakkor az alkotás folyamatjellegére, és mindezek újra- és újrafelfedezésére is ráirányítja a figyelmet.

4 A filozófiai diskurzusokban a „vizsgálódás” és a „kutatás”, továbbá a „filozófia” és a „bölcsélet” kifejezések szinonimaként használatosak.

mindenképpen mondható róla, hogy tisztában van a halandóságával, és ez a *tudástöbblet* mindenképpen megkülönbözteti – legjobb tudomásunk szerint – a Föld legtöbb ismert nem-emberi életformájától (Arisztotelész, 1992; Schopenhauer, 2007).

A végességünk felismerése és az azzal való szembenézés az ember egzisztenciális karakterfejlődésének egyszerre a legnagyobb gátja, de az „ide” történő belépésnek a kapuja is.

Mi, emberek az idők kezdete óta igyekszünk megbirkózni a halandóságunk okozta *tudatisokkal*/mindaz emberi, mind pedig az emberfeletti szférák lehetőségeit kiaknázva. A halandóságból ered az idő fogalma (megélése), mely mindazon lények számára bír szinte nyelvilag kifejezhetetlen jelentőséggel, amelyek ki vannak téve a mulandóság felismeréséből származó *sokknak* (Eckhart, 1988; Jaspers, 1996).

Modern kifejezéssel élve a „sokktalanító” törekvéseink a reziliens élet- és „halálélmény” kialakítása irányába hatnak, illetve kellene, hogy hassanak. Azaz, ha fel- és elismerjük a létezésünk nem-állandó jellegét, és mindezekben a halandóságunk nyújtotta lehetőségeket, az alkalmazkodóképességünk a változásokhoz jelentősen növekedhet. Ez tulajdonképpen a szabadságunk egyik záloga is. Az idő és annak konstrukciója tehát a halálhoz való viszonyunk origója abban a koordinátarendszerben, amelynek tengelyei az ismeretlenből az ismeretlenbe nyúlnak, és a *skálázásuk* egyszerre az emberi kreativitás eredménye, de maguk az „önkéntesen” megválasztott skálázási pontok, nemes egyszerűséggel, mi magunk vagyunk (Polányi, 1994).

Ebből következően a felelősségünk elvitathatatlan a két ismeretlen dimenzió között eltöltött idő esetében, amelyet életnek nevezünk, vagyis abban, hogy milyen életcélokat tűzünk magunk elé. Az ember egyszerre alkotója, elszenvedője, esetleg kiteljesítője a saját létezésének, és ezen útja(i) során többféle módon igyekszik a saját, időbe vetett mivoltára különböző magyarázatokat konstruálni (Bergson, 2012).

Mi, e szinte végtelen számú próbálkozás közül a lineáris és a ciklikus idő- és lét(ezés)szemlélet embereszmékre gyakorolt hatásaival kívánunk foglalkozni a rendelkezésünkre álló keretek között, majd az ebből származó egyéni és társas felelősség kérdéseinek a sorát is igyekszünk vizsgálni.

Platón, valamint a munkásságát alapvetően meghatározó Szókratész gondolatvilágának része volt az ember *egység-természetének* a felismerése és megfogalmazása. A mitológikus elemeket is magába foglaló platóni emberkép egy gömbszerű lényt rajzol fel, aki egyszerre magában hordozza a női és a férfi princípiumokat. Ez a lény az *időben is* létezni tud, azonban mégis a halhatatlan Istenek vetélytársává vált, úgy az erejét, mint a tudását tekintve. Tehát hasonlóan az emberfeletti világot benépesítő *legmagasabb* szférák lényeihez az idő számukra egy önmagába záródó ciklikus rendszer lehetett, melyben a „halál” legfeljebb mint eshetőség szerepelt, nem pedig mint elkerülhetetlen vég (Platón, 2005).

Ezen képességek birtoklása okozta „őseink” vesztét, mivel Zeusz megrettent ettől, és elválasztotta egymástól a két, addig egységet alkotó nemet. Azért keresi azóta is a párját a férfi és a nő ezen a világon, hogy újra elérje az egyesülés állapotát, mely az ő originális létezési módja.

Meglátásunk szerint az Európában, pontosabban fogalmazva a nyugati félteke szellem(i)történetében ez az egyik első dokumentált töréspont, amely a *rá* oly jellemző kettősségtermészet forrásvidékeként is azonosítható, ahonnan a középkorban szinte kizárólagos teret nyerő lineáris idő- és létezésfelfogás is származtatható (Farkas, 2023; Hadot, 2004). Megjegyezzük, a fenti, Platónról származó rendkívül

szemléletes hasonlat közel sem annyira elvont és mitikus, mint amennyire első pillantásra tűnik. Például ha összevetjük a híres barlanghasonlat példázatával, akkor láthatjuk, hogy ez esetben is az ember kettősségtermészetének a megszüntetéséről beszél Szókratész és a tanítványa.

A női és a férfi tulajdonságok szétválasztása jelentheti azt is, ahogyan az ember eltávolodott – és távolodik a mai napig is – az ideák világától. Azaz a fizikai és a szellemi létezésdimenziók élesen elváltnak, és jó, ha egymás körvonalait képesek érzékelni.

Ez a heideggeri értelemben azt is jelenti, hogy egyszerűen elfelejtjük a léttel való *egylényegűségünket* és annak megnyilvánulásait. Heidegger alapvető ideaként a napot nevezte meg, amely megvilágítja számunkra a létezést, és így újfent olyan-nak látjuk, láthatjuk azt, amilyen az a differenciálatlan valóságban (Heidegger, 1994).

Ennek nyomán, Hegel filozófiájára is tekinthetünk úgy, hogy az nem más, mint az ember és a *szellem* újra egyesülésének a „folyamatábrája” (Hegel, 1991). Itt kell megjegyeznünk, hogy Hegel ismerte a szanszkrit nyelvet, és rálátása lehetett a Védák tanításaira is.

Ezen (élet)filozófiai művek értelmezhetőek az időbe vetett emberi lény útkeresésekként, tehát a világ távol-keleti felén – ahol a nyugatinál ezredévekkel hosszabb történetiséggel és kultúrával bíró közösségek élnek – a mi kultúrkörünkhöz hasonló módon, szerteágazóan zajlott és zajlik máig is az emberi lét(ezés) milyenségének a *feltérképezése*.

Mi ezen útkeresési módok közül a buddhista ciklikus létszemléletet vizsgáljuk meg. Már csak azért is, mert az említett emberi felelősség kérdése ebben a gondolatvilágban karakteres módon jelenik meg.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a Buddha – különösen a karma és a szándék összefüggéseinek újraértelmezése kapcsán – a védikus tanokkal szemben fogalmazta meg a nézeteit. A védikus ember a Brahman kivetülése, és az a feladata, hogy olyan életet éljen a fizikai síkon, amely morálisan tiszta, és számtalan tapasztalattal gazdagítja őt mint a világ(ok) teremtettségének kicsiny fizikai manifesztációját. Olyan lény, aki mindaddig ciklikusan újjászületik egy másik testben, ameddig teljesen meg nem tisztul a tudata, és akkor képes újra egyesülni a mindenséget megtestesítő Brahmnal (Porosz, 2018).

A védikus, illetve brahmanikus emberkép nagy vonalakban tehát egy olyan lény képét vázolja fel, aki, bár részleges felelősséggel bír a saját tetteiért, és ezeknek az árát meg is „fizeti” a létezés körforgatagában történő – akár sok ezer évig tartó – vándorlása során. Így a sorozatos újjászületek szinte megállíthatatlan ciklusaiban kényszerül létezni a cselekedetei tulajdonképpen karmikusan determináltak. Ellentétben a szándéketikán alapuló buddhai tanításokkal.

A Buddha a megvilágosodásához vezető meditációs gyakorlat tapasztalatai nyomán megértette, hogy az élet „ki nem elégítő volta” szorosan összefügg az emberek cselekedeteinek milyenségével és az azokat mozgató szándékok fel nem ismerésével (Végh, 2023). Továbbá megélte és megértette az előzőekkel összefüggésben a karma összetett működését és az ember ebben betöltött szerepét. Egrésről igazolhatatlannak látta a nem-szándékos cselekedetek hatásának a negatív természetét, illetőleg a szándékosan negatív cselekvések esetében is lehetségesnek látta a hatások pozitívba történő átfordítását, még az adott aktuális élet során is. Ezzel

szoros összefüggésben nem tartotta igazoltnak a veleszületett *status quo* kizárólagosságát, például a megvilágosodás elérésének esetében sem.

Mi több, a védikus, illetve brahmanikus vallások és „életfilozófiák” tanításaitól eltérően, úgy beszélt az emberi tudat *milyenségéről*, mint ami – a világ valamennyi létezőjéhez hasonlatos módon – állandótlan természetű, és ez alól az istenek vagy isteni természeti lények sem képeznek kivételt, vagyis nincs mindentől függetlenül, önmagában létező összetevője (Porosz, 2018).

Így a Buddha az újjászületést sem tartotta lehetségesnek, ugyanis, ha egy lénynak nincs mástól független szubsztanciális lelke, tudata, vagy egója, akkor nem mondhatjuk azt, hogy ő vagy más születik éppen újjá. A Buddha tanításaiban konzekvens módon újralétesülésről hallhatunk. Ennek lényege, hogy a halál bekövetkezte után – függően a lény összeszedettségének a szintjétől – a tudat az alkotóelemeire hull és szétszóródik a világban. Az előző „megtestesülései” alkalmával sok-sok cselekedet következett be, amelyek mind-mind valamilyen szándék mentén aktualizálódtak. Ezek hatásai nem enyésznek el a halál bekövetkeztével, így mintegy „hajtóerőként” működnek – leegyszerűsítve ezt tekintjük karmának – a szétszóródott tudat újralétesülési folyamatában (Trungpa, 2007).

E vázlatosan ismertetett buddhai gondolatvilág, mely komoly erőfeszítések és meditációs gyakorlatok sokaságának a kiértelt gyümölcse, az általunk vizsgált emberképek egy olyan dimenzióját „nyitja meg”, amelyben az ember önmagát alakító volta és az ezzel járó felelőssége centrális jelentőségű. A végcél tehát a megszüadulás vagy a megvilágosodás, amely egyszerűen fogalmazva annyit tesz, hogy az ember felismeri a saját cselekedeteinek a súlyát és annak hatásait, amit azok az életre gyakorolnak. Megérti és megéli, hogy a földi létezés szenvedés természetű, azaz ki nem elégítő jellegű. Továbbá ráébred arra, hogy a létezés állandótlan, és üresség természetű, ezért nem vágyik az újratestesülésre, megérti a fizikai létezés korlátait, és tudatosan elkerüli azt (Fehér, 1997). Ez alól kivételek a mahájána buddhizmus emberideáljai, akik – a halálukat követően – tudatosan választják újra és újra az emberi létezésbe történő visszatérést. Teszik ezt azért, hogy minden embert meg tudjanak szabadítani a *fizikai létezés* szenvedésteliségétől. Őket nevezzük bódhiszaváknak (Végh, 2023).

A Buddha a megszabaduláshoz vezető életvitelt nem kizárólag a szerzetesek számára tartotta elérhetőnek. Kétségtelen azonban, hogy a mindennapi társadalmi környezetben való élet nehezebbé teszi a megvilágosodás elérését, mint egy „elszigetelt” kolostori, vagy magányos remete életmód esetében.

Ezt azért tartjuk fontosnak kiemelni, mert napjainkban a buddhizmus *reneszánszát* éli a nyugati féltekén, de alapvetően igen keveset tudunk a tanítás lényegéről, így arról, hogy a Buddha tanítása minden ember számára elérhető *kiteljesedési* lehetőséget kínál, függetlenül attól, hogy a gyakorló milyen egyéb vallási közösséghez tartozik (Tenzin, 2005).

Ebből következően értelmezhetjük úgy Schopenhauernek a Buddha tanításával kapcsolatos megállapításait, hogy az az első valláson túli vallás (Farkas, 2021). Meggyőződésünk, hogy a pillanatkép formájában felvillantott buddhista, illetve védikus és brahmanikus ember- és világképek hozzájárulhatnak a mai életünket szegélyező lehetőségek, veszélyek és akadályok feltérképezéséhez és az azokkal történő együttéléshez.

Például gondoljunk bele, hogy a világunk fenntarthatatlansági problémái leginkább abból fakadnak, hogy képtelenek vagyunk beismerni, hogy a lineáris és exponenciális örök gazdasági jellegű bővülés és fejlődés egyszerűen ellentétes a létezésünket biztosító földi környezet természetével (Byung-Chul, 2019; Harari, 2014; Shrivastava & Zsolnai, 2022). Az ember létezésbeli szerepe(i) és célja(i) – vagyis a mi szerepünk – újraformálásra vár(nak). Mint már említettük, a Buddha tanításában a létezésünk alapvető ismertetőjegye (pecsétje) az annak, a ki nem elég idő volta („dukkha”), amit a legtöbb nyugati kultúrában „szenvedés természetű”-nek értelmeznek és fordítanak.

A magunk részéről egyetértünk Porosz Tibor (2012) fordításával és fogalomértelmezésével, aki a „létezés ki nem elégítő volta” formulát javasolja használni az általa jegyzett *A buddhizmus lexikona* című művében. Ez rendkívül fontos az emberkép(ek) értelmezése tekintetében, mivel felhívja a figyelmet arra az aktív szerepre, amit a létezésünk megélése és értékelése során betöltünk. Ugyanis ennek az alapvető „élethabitusnak” is üresség természete van, vagyis több feltételtől, októl és okozattól, valamint sok egyéb tényezőtől függ a létezése (Fehér, 1997; Tenzin, 2005). Például az emberi tudatlanság és felszínesség mentén alakul ki az állandó vágyakozás az élet különböző állandótlan természetű „kiegészítői” iránt. Gondolhatunk itt a fogyasztói társadalom által generált állandó *vásárlási kényszer* számtalan negatív hatására, amelyek immáron nemcsak ránk, de a bennünket körülvevő természetre is lassan már végzetes hatást gyakorolnak (Byung-Chul, 2019; Shrivastava & Zsolnai, 2022). Hasonló az ember vágya a halhatatlanságra és a totális egészségre, mellyel kapcsolatban épp a „napokban” látott napvilágot a talán legelismerőbb jövőkutató, Ray Kurzweil (2022) „előrejelzése” arról, hogy 2030-ra eljuthatunk a technikai fejlettség azon fokára, ahol nanorobotok segítségével tulajdonképpen halhatatlanná válhatunk.

Ezzel eljutottunk Szókratész és Platón korának *embereihez*, akik elsősorban a fizikai létezés mulandóságának felszámolásán „munkálkodtak”. Nem feledhetjük, hogy Szókratész leginkább azzal vívta ki az athéni „elit” és a döntéshozók haragját, hogy „megrontja” az ifjúságot, mivel az értelmes emberi létezés szükségességére hívta fel a figyelmet, szemben az egyre inkább elharapódzó élvhajhász, a csak a test igényeire koncentráló életmóddal (Hadot, 2004). Szókratész, mint ahogyan a Buddha és Nágárdzsuna, nem a testi-fizikai létezésünk aszketikus *ostorozását* szorgalmazta, hanem a vágyaink és az ezekkel szorosan összefüggő tudatlanságunk felszámolására tett javaslatokat.

Az emberképek „labirintusa” mindig is fejtörést okozott az aktuális korok gondolkodói és cselekvői számára, hiszen mint láthatjuk, olyan lények vagyunk, akik folyamatosan változunk, és ebben az olvasatban talán az a legfontosabb kérdés, hogy ezen változások során milyen szerepet választunk magunknak. A materiális vágyak sodrában fuldokoló, bár ezt fel nem ismerő tömegemberét, vagy a változással együtt élni képes éber és tudatos lényét.

Seneca gondolatvilágát segítségül hívva, a sorsát-létezését szerető, az azzal együtt élni képes vagy az attól szenvedő emberi attitűdök kapcsán így is fogalmazhatunk: vezetik a végzetek az akarót, a nem akarót maguk után vonszolják (Fideler, 2023).

Mi, emberek – élünk tehát a világnak bármely részén is – keressük a létezésünk igazi értelmét, de ezzel együtt igyekszünk az életkörnyezetünket is komfortosabbá,

ha úgy tetszik, akadálymentesebbé tenni (Gehlen, 1976). Ez a törekvésünk annyiban független a saját kulturális közegünkben rendelkezésre álló lineáris, avagy ciklusos idő- és emberfelfogástól, hogy a végességünk mint faktuális tényező nagyban befolyásolja a mindennapi tevékenységünk céljait.

Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy a globalizáció és a piacgazdaság kísérőjelensége és mozgatója, a fogyasztói szemlélet a családokat és az egyéneket sem hagyja érintetlenül, de a sok esetben évezredes hagyományok meglelte ebben a „határok nélküli” multikulturális világban bizonyos védelmet is adhat az embereknek.

Ennek része az is, hogy a „vallásosság” megélése és értelmezése teljesen eltér az egyes kultúrákban. Például Indiában és Japánban az, hogy vallásos-e valaki, tulajdonképpen értelmezhetetlen kérdés, mivel a mindennapi élet elengedhetetlen része máig is az általunk vallásosnak nevezett attitűd, de ezen esetekben olyannyira organikus része a hétköznapi életnek, hogy erre nem szükséges külön fogalmat használni (Heidegger, 1991). Tehát a saját tetteiért felelősséggel bíró és ezáltal akár „örök visszatérésre” szorított ember az említett *karma* viszonyulása tekintetében igyekszik aktívabb szerepet vállalni.

Az igazi áttörést véleményünk szerint ebben a Buddha tanításai teremtték meg a szándékética bevezetésével, mely napjainkban leginkább a büntetőjog keretei között lelhető fel *modern* formában. Az emberképek sokasága tehát egy újabb elemmel bővült, tudván, hogy ez esetben a létezésünkben játszott szerepünk független bármilyen transzcendentális külső hatalomtól. Továbbá a cselekedeteink következményei megélhetők és megérthetők, és már ebben a megtestesülésben is megváltoztathatók (Farkas, 2023).

E gondolatvilágból eredeztethető a társadalmi akadálymentesség és az organikus jogalkotás kereteinek kidolgozására tett javaslatunk, melyek – külön-külön és együtt értelmezve is – a mai kor társadalmi és közösségi kihívásaira adott lehetséges válaszokként értelmezhetők (Farkas et al., 2022).

A közösségi kultúra, a vallásosság és az akadályok megértése és közös leküzdése helyébe a tömegélmény, a materializmus, a fogyasztásba és kényelembe vetett hit, illetve a technológiai centrumú akadálymentesítés került (Byung-Chul, 2019; Harari, 2014; Farkas, 2021).

Mindezt tetézi az individualitás idealizálása, amely szintén világjelenséggé vált napjainkra, holott, mint láthatjuk, mi emberek az idők kezdete óta közösségi lények vagyunk, és éppen ez adta és adja meg annak a lehetőségét, hogy a személyes képességeink is ki tudjanak teljesedni a társaink és önmagunk jobblétének érdekében (Kropotkin, 1908; Fromm, 2002). Az atomizálódó társadalmak és az őket alkotó egyének immár a lineáris létfelfogás rabjai – természetesen vannak kivételek, de ezek száma az idő előrehaladtával szignifikánsan csökken –, melynek egyik jellegzetes vonása, napjainkban legalábbis, a nihilista és materialista életszemlélet térnyerése és a személyes felelősség eliminálása.

Ha kellő bátorsággal és hermeneutikai nyitottsággal olvassuk és értelmezzük például Heidegger, akár Hegel filozófiai írásait, akkor láthatjuk az emberi szellemnek az aktualitásból a potenciális világába történő visszahúzódásának a vízióit, amelyek egyrészt az ember önmagáról alkotott, önelégült képeinek és a helytelenül értelmezett individualitás erőltetésének a következményei (Heidegger, 1994; Hegel, 1991).

Meggyőződésünk, hogy az általunk ez idáig vázolt emberképek és létezésértelmezési dimenziók segítenek rávilágítani arra, hogy közel sem használjuk ki a világban lévő távolságok drasztikus csökkenését annak érdekében, hogy az emberben rejlő kiteljesedési lehetőségek eléréséhez a különböző kultúrák és vallások mondanivalóját organizáljuk.

3. Fogyatékosági aspektusok

Egy viszonylag stabil tulajdonsághalmazt láthatunk az emberlétünk „működésében”, ez pedig nem más, mint a „be nem fejezettség” állapota. Ez a közös tulajdonságunk sok létezésviszonyulás alapját és következményét is létrehozza és fenntartja.

Ezek közül már több ízben említésre került az akadálymentesség, természetünk milyensége és annak megkerülhetetlensége is. A másik közös pontunk a fogyatékoság versus egészségesség hasítási pontja (Jaspers, 1996). Hasítás, hiszen az ember tisztában van azzal, hogy nem tökéletes, és nem is halhatatlan. Azonban mindkettőre sóvárog.

Nehézségekbe ütközik az emberek többsége számára annak az elfogadása, hogy épp a végerségünk és a tökéletlenségünk biztosítja számunkra a szellemi és a fizikai megújulásunk lehetőségét (Farkas, 2023). Jaspers a filozófiai gondolkodás és az aktív és potencialitással telt tevékenység kapcsán erre a folyamatjellegre is utal, amikor a következőket mondja: „A filozófust jelölő görög szó – *philosophos* – különbözik a *szophos*-tól. A bölcsesség (a lényeg) kedvelőjét jelenti, megkülönböztetve őt attól, aki azt hiszi, hogy a bölcsesség birtokában van. A szó jelentése ma is érvényes: a filozófia lényege nem az igazság birtoklása, hanem az igazság keresése, tekintet nélkül arra, hogy hány filozófus hamisítja meg a szó értelmét dogmatizmusával, az oktató elvek tömegével, azzal a szándékával, hogy végérvényes és teljes legyen. A filozófia úton-levést jelent. Kérdései lényegesebbek válaszáinál, s minden kérdése további kérdést szül” (Jaspers, 1996, p. 11).

Ezek szerint a bölcsesség sem mentes a fogyatékoságoktól és az akadályoktól. A bevezetőben említett filozófiakurzus legfontosabb mondanivalójaként Karácsony Andrással az határoztuk meg, hogy az érdeklődő hallgatók figyelmét ráirányítjuk az emberi létezés akadályokkal teli mivoltára és arra, hogy a bölcelet útján járó ember ezeket a látszólagos és gyakran valóságos akadályozó tényezőket hogyan és miként értelmezi.

Az emlékezet megőrizte számunkra a sztoikus filozófia egyik meghatározó alakjának, Epiktétosznak a szellemi örökségét, aki úgy vált a mai értelemben funkcionális fogyatékosná, hogy mint gyermek rabszolgát a gazdája „sántává verte”. Erre a filozófus több helyen konkrétan is utal, azonban megjegyzi, hogy ez a fizikai állapot őt a szellemi fejlődésében nem akadályozza. Breviáriumban így fogalmaz a saját sorsa felől: „A betegség a testet akadályozza, a szabad választás számára viszont – hacsak nem ő maga akarja – nem jelent akadályt. A sántaság a lábat akadályozza, a szabad választás számára viszont nem jelent akadályt. És ugyanezt mond mindenre, ami eléd kerül, és akkor rájössz, hogy minden valami mást akadályoz, de téged nem” (Epiktétosz, 2014, p. 286).

Karl Jasperst szintén végigkísérte a gyermekkori hörgőtárgulatóból adódó testi nehézségek integrálása bölceleti munkásságának az alakításában. A nevéhez köt-

hető „határhelyzet” fogalom és létezésmegélési mód éppen azáltal nyeri el a jelentőségét, hogy például egy súlyos betegség megélése az ember számára a lehetőségek tárházát nyithatja meg, hiszen a hétköznapi szituációk sorát töri meg, és az emberi tudat egy olyan, eddig javarészt ismeretlen világba tehet látogatást, amely megmutatja számára, hogy az egzisztencia értékét éppen annak a kiszámíthatatlansága és a tökéletlensége jelenti.

Jaspers erről így üzen nekünk: „Írásaim két legfőbb törekvését vázolom: az ember csak a határhelyzetekben ébred lényé tudatára. Ezért ifjúkorom óta arra törekedtem, hogy ne leplezzem magam előtt a végső dolgokat. Ez volt az egyik indítékom, amiért az orvostudományt és a pszichiátriát választottam: meg akartam ismerni az emberi lehetőségek határait, meg akartam fogalmazni, hogy mi az emberi dolgok jelentősége, amit a nyilvánosság szívesen elfed és figyelmen kívül hagy” (Jaspers, 1998, p. 133).

Röviden ismertetjük azt a fogyatékos-ság-fogalomkört, amely eredendően meghatározza az egzisztenciális fogyatékos-ság értelmezési kereteit, és több szálon szorosan kapcsolódik a buddhista bölcseleti tanításokhoz. Azt igyekszünk megmutatni, hogy a történeti Buddha által felismert és a nem megvilágosodott lényekre egyetemlegesen ható mulandóság és változás elutasítása és/vagy meg nem értése miként értelmezhető fogyatékos-ságként is. Ennek gyökéroka a tudatlanság, illetve a nemtudás.

Az európai, illetve nyugati kultúrkörben a buddhai alaptanítás négy nemes igazsága közül az első a legtöbb esetben rosszul interpretálják, mivel a „dukkha” kifejezés nem szenvedésteli jelleget takar, sem a páli, sem pedig a szanszkrit nyelvben. Inkább a létezés ki nem elégítő voltára hívja fel a figyelmet. A tanulmány kontextusában pedig ez a soha ki nem teljesedő biológiai alapú emberi létezésre is utal. Továbbá a döntéseinket meghatározó szándékok és az azokból származó személyes felelősség központi szerepe is kiolvasható belőle, hiszen az örökös vágyakozásból adódó tökéletlenségünkre is rávilágít. (Megjegyezzük, hogy ez a gondolat explicit és implicit módon is tetten érhető mind a sztoikus, mind pedig az egzisztenciális filozófusok munkásságában.) Ez olyannyira így van, hogy a megvilágosodott lények, amennyiben folytatják földi életüket – erről önmaguk döntenek –, a testük betegségeit és öregedését legfeljebb csak lassítani tudják, de a biológiai értelemben vett halál az ő esetükben is elkerülhetetlen.

Ennél részletesebb, mélyebb elemzésre sajnos most nincs módunk, de bízunk abban, hogy később alkalmunk nyílik a buddhai tanítás és a fogyatékos-ság mint normaállapot közötti kapcsolatok hermeneutikai jellegű részletesebb kifejtésére.

4. Összegzés

Tanulmányunk arra igyekezett ráirányítani a figyelmet, hogy a korokon és filozófiai nézeteken átívelő emberfelfogások első olvasatra rendkívül eltérőként írják le az emberi lények milyenségét. Ám, ha kellő időt szánunk arra, hogy a szociokulturális berögződéseinken túl-tekintsünk, és egy nyitott és diszkurzív környezetet létrehozva közösen beleereshedjünk az adott kérdéskör dimenzióiba, ráébredhetünk, hogy sokkal több bennük a közös vonás, mint a különbözőség (Kolakowski, 1994; Fromm, 2002).

Közös emberi tulajdonságaink egyike az egzisztenciális fogyatékoság, amely a végességünk, a fizikumunk és a szellemi kapacitásaink eredőjeként folytonos akadálymentességi pályán tart bennünket. Így a fogyatékoság értelmezési tartománya a negatív síkról egy potencialításokkal teli keretbe tevődhet át, ahol az ember kreatív és alkalmazkodó mivolta képes felülmúlni a – korunkra egyre inkább jellemző – tökéletességmániát.

„Az emberfelfogás dilemmái” című filozófiakurzust azért is hívtuk életre Karácsony Andrással közösen, hogy igazoljuk, az akadálymentesség-természet megvitatásának a létjogosultságát a jogászképzésben is. Tisztában vagyunk vele, hogy számtalan különbséget is találunk ember és ember, valamint kultúra és kultúra között, ez azonban éppen, hogy szükséges a soha meg nem szűnő emberré válási folyamat megértéséhez és az abban való aktív részvételhez. Az akadálymentesség nem minden esetben az akadályok teljes elhárításáról, hanem azok megértéséről és elfogadásáról szól. Ennek a folyamatnak és cselekvéssornak az egyik centrális pontja az oktatás, és annak – az eddigieknél is tágabb értelemben vett – participatív jellege.

A kurzusunk tapasztalatai – ideértve a hallgatókkal történt beszélgetéseket is – azt bizonyítják, hogy a direkt, egyirányú és az adatszerűsége fókuszáló ismertetés mellett szükség van a (felső)oktatásban egy nyitott, diskurzus jellegű közös értelmezésre és gondolkodásra az akadálymentesség természetéről és módszereinek kialakításáról.

Irodalomjegyzék

- Agócs, T. (2002). *Buddhista ismeretelmélet*. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Arisztotelész (1992). *Metaphysica I*. Logos Kiadó.
- Bergson, H. (2012). *A gondolkodás és a mozgó – Esszék és előadások*. L'Harmattan Kiadó.
- Byung-Chul, H. (2019). *A kiégés társadalma*. Typotex Kiadó.
- Eckhart, M. (1988). *Beszédek*. Helikon Kiadó.
- Epiktétosz (2014). *Epiktétosz összes művei*. Gondolat Kiadó.
- Farkas, J. (2020). A szimbiotikus embertől az egzisztenciálisan fogyatékos emberig. *Educatio* 29(3), 479–486. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.3.10>
- Farkas, J. (2021). *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek: Betekintés a fogalom jelentésvilágába* [PhD, Budapesti Corvinus Egyetem]. <https://doi.org/10.14267/phd.2021022>
- Farkas, J. (2023). Egzisztenciális fogyatékoság és akadálymentesség, avagy a filozófia mint „szubjektív” tudomány. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1, 97–106. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2023.1.8>
- Farkas, J., Csillag, S. & Fekete-Frojimovics, Zs. (2022). Az organikus jogalkotás a társadalmi akadálymentesség tükrében. *Jogelméleti Szemle* (3), 65–77. <https://doi.org/10.59558/jesz.2022.3.65>
- Fehér, J. (1997). *Nágárdzsuna. A mahájána buddhizmus mestere*. Farkas Lőrinc Kiadó.
- Fideler, D. (2023). *Reggeli Senecával*. Helikon Kiadó.
- Fromm, E. (2002). *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág Kiadó.
- Gehlen, A. (1976). *Az ember*. Gondolat Könyvkiadó.
- Hadot, P. (2004). *What is Ancient Philosophy?* Harvard University Press.
- Harari, J. N. (2014). *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Harper Collins Publishers.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the Philosophy of Right*. Cambridge University Press.
- Heidegger, M. (1991). *Útban a nyelvhez. Egy japán és egy kérdező párbeszédéből*. Helikon Kiadó.
- Heidegger, M. (1994). *„...Költőien lakozik az ember...”*. T-Twins Kiadó.
- Jaspers, K. (1975). *Great Philosophers: Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Plotinus, Lao-Tzu, Nagarjuna* Vol. 2. Mariner Books.
- Jaspers, K. (1996). *Bevezetés a filozófiába*. Európa Kiadó.

- Jaspers, K. (1998). *Filozófiai önéletrajz*. Kiadó Osiris Kiadó.
- Jaspers, K. (2008). *Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Media Nova.
- Kolakowski, L. (1994). *Metafizikai Horror*. Osiris – Századvég Kiadó.
- Könczei, Gy. & Hernádi, I. (2023). Viták álruha nélkül – Vitáirat fogyatékoságtudományi vitáink tipológiájáról, hatalmi keretezettségéről és tudást konstituáló szerepéről. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1, 7–26. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2023.1.2>
- Kropotkin, A. P. (1908). *A kölcsönös segítség, mint természettörvény*. Atheneum Könyvkiadó.
- Kurzweil, R. (2022). *Gondolatok a transzhumanizmusról – A mesterséges intelligencia etikája és hatásai*. Pallas Athéné Könyvkiadó.
- Platón (2005). *Phaidrosz*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Polányi, M. (1994). *Személyes tudás I–II. – Úton egy posztkritikai filozófiához*. Atlantisz.
- Porosz, T. (2018). *Szubjektív Tudomány – Objektív Tudás*. Gondolat.
- Porosz, T. (2012). *A buddhizmus lexikona*. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Schopenhauer, A. (2007). *A világ, mint akarat és képzet*. Osiris.
- Shrivastava, P. & Zsolnai, L. (2022). Wellbeing-oriented organizations: Connecting human flourishing with ecological regeneration. *Business Ethics, the Environment & Responsibility* 31(2), 386–397. <https://doi.org/10.1111/beer.12421>
- Tenzin, G. (2005). *Egyetemes felelősségtudat*. Trajan Könyvműhely.
- Trungpa, C. (2007). *A szellemi materializmus meghaladása*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Végh, J. (2023). *Létkerék. Bevezetés a buddhista alaptanítások képi ábrázolásába* (második, bővített és javított kiadás). Damaru.

